

הבית הבורגני בישראל הצעירה במבט גלובלי

עודד היילברונר

תקציר

המחקר הישראלי הביקורתי נוטה לראות בבית הישראלי בשנות החמישים והשישים מכשיר ממסדי לעיצוב החברה, אולם העיסוק המרכזי של בני התקופה בבית המודרני, בעיצובו ובציודו בעשור השני לקיום המדינה מעיד על המקום המרכזי שלו ועל חשיבותו התרבותית, הרגשית והערכית בקרב הבורגנות הישראלית העולה. כמו בארצות מערב אירופה שאחרי מלחמת העולם השנייה, ביטא הבית הישראלי המודרני רצון להתנתק מעבר אלים, כואב ורצוף משברים ולנסות לבנות עתיד חדש, מודרניסטי, ובעיקר יציב. לצד רשויות השלטון והתכנון השתתפו בעיצוב הבית האזרחים, הדיירים והמשפחות שנעזרו בספרי עיצוב, בהדרכה ובעצות של יועצי עיצוב, אדריכלים וכאלו שהתיימרו להיות מומחים למשק בית. הבניין, הבית והדירה תוכננו גם לפי דרישות המשפחה ואופייה וביטאו את ערכי הבורגנות הישראלית ואת רצונה להשתלב בתרבות הצריכה. הבית הישראלי המודרני היה למבצר רגשי, המקלט המגונן של הישראלים מהמעמד הבינוני מפני זרים ומפני סכנות.

מילות מפתח: אירופה, בורגנות, בית, דיור, חברות אחרי מלחמה, ישראל

מבוא

'אין אוכל?'

'יש אוכל!'

'בא דואר?'

'לא בא דואר!'

'נאווה בבית?'

'נאווה בבית!'

'נו, אז לאכול!'

כך נפתח כל פרק בסדרת התסכיתים הפופולרית 'משפחת שמחון', ששודרה בקול ישראל בראשית שנות השישים והציגה משפחה ישראלית טיפוסית מהמעמד הבינוני: האב נוח, איש העלייה השנייה, בעל משרד ליבוא ויצוא, אשתו צפירה, בתם נאווה בת ה-17 והבן גבי בן ה-30, קצין בצבא קבע. כל פרקי הסדרה התרחשו בבית המשפחה, בזמן הפסקת

הצהריים, ונפתחו בכניסתו של נוח לבית ובסדרת השאלות והתשובות המובאת למעלה. אחרי כן עסקו שלושה מבני המשפחה (הבן הבוגר לא התגורר עמם) בענייני יום-יום: באוכל, במשפחה, בבית ובאירועים חברתיים שהתקיימו בבית. אחד הנושאים המרכזיים היה שיפור תנאי הדיור ועיצוב הבית, ומוטיב מרכזי היה התנגדותו של אב המשפחה השמרן לכל חידוש.¹

'משפחת שמחון' דומה לסדרות טלוויזיה פופולריות מאותה תקופה באנגלייה ובגרמניה המערבית. באנגלייה עסקה הסדרה 'רחוב ההכתרה' (Coronation Street) בחיי משפחה ממועמד הפועלים בצפון אנגלייה, ובגרמניה היו אלו הסדרות 'משפחת שלרמן' (Familie Schölermann) ו'נערת היער השחור' (Schwarzwaldmädel). בכל הסרטים והסדרות הללו הוצגה משפחה טיפוסית: הורים שמרנים, צעירים שדורשים שינוי, מעורבות השכנים, השכונה והסביבה והשינויים בתחום הציבורי. בייחוד הודגשו בסדרות אלו הרצון לבנות בית לאחר הקשיים שהתמודדה עמם המשפחה: ערכי המשפחה, שמרנות מול מודרניות בחייה, ולבסוף עיצוב הבית וסידורו לפי ערכים אלו.

הסדרות האלה עסקו במציאות שאחרי המלחמה (postwar) בשלוש הארצות: הנורמליזציה ההדרגתית של החיים לאחר הסבל והמוות בימי מלחמת העולם השנייה (בישראל: השואה, המתחים הביטחוניים במחצית השנייה של שנות הארבעים ומלחמת העצמאות) והתקופה הקשה שבאה אחריה. הדרמה של שנות הארבעים והחמישים פינתה את מקומה לחיי היום-יום, ובישראל תפסה 'החלוציות הבורגנית' של המעמד הבינוני החדש – שבמוקדה המשפחה והבית – את מקום האתוס החלוצי ההרואי.²

'משפחת שמחון' ומקבילותיה האירופיות מדגימות את האופן שמחקר מיקרו-היסטורי, אשר מתמקד בחפצים וביחידים, יכול להשתלב במחקר מקרו-היסטורי. החשיבות והמשמעות שיוחסו לבית הישראלי ולעיצובו בעידן שלאחר המלחמה, לעומת חשיבותם ומשמעותם בארצות מערב אירופה באותה תקופה, יכולות ללמד אותנו על אופייה של החברה הישראלית המתגבשת.

'משפחת שמחון' היא דוגמה למקומם ולתפקידם של הבית ושל המשפחה בישראל הצעירה. מדובר במשפחות ישראליות ממוצא אירופי, שההורים בהן היו ניצולי שואה או הגיעו בגלי ההגירה שקדמו לה וראו בבית הבורגני חוף מבטחים. צורת חיים זו נועדה לפצות אותם על סבלות העבר.³

- 1 התסכיתים מובאים כלשונם בספרו של משה בן אפרים *מר שמחון ובנו: קורות משפחה אחת*, הוצאת ספרים ע"ן, תל אביב 1966. דוגמאות לשמרנות של האב מובאות למשל בפרקים 'אורי מחוסל', 'שקיעת הקיבוץ' ו'נאוה יוצאת לטייל'. התסכיתים עובדו לסרט, וזה יצא לבתי הקולנוע בשנת 1966.
- 2 על ישראל הצעירה כחברה אחרי מלחמה ראו: עודד היילברונר, 'לקראת היסטוריה גלובלית של ישראל הצעירה', ציון, פו, ד (תשפ"א), עמ' 593-630; על 'החלוציות הבורגנית' ראו: דני גוטוויין, "'החלוציות הבורגנית': תרבות פופולרית והאתוס של 'מעמד הביניים הממסדי'" – שירי נעמי שמר, 1967-1956, *ישראל*, 20 (2012), עמ' 21-80.
- 3 מתוך הספרות הענפה על אודות גלי ההגירה שקדמו להקמת המדינה ובתחילת שנות החמישים, בעיקר של ניצולי שואה, חיי המהגרים וילדיהם (ילידי אירופה או ילידי הארץ) ראו: חנה יבלונקה,

טענתי במאמר היא כי את דפוסי המגורים, הבית והמשפחה של מעמדות הביניים בישראל בעשור השני לקיומה יש להשוות לדפוסים דומים באירופה. כמו במקומות אחרים בעולם, היה הבית עבור הישראלים, ותיקים ומהגרים חדשים, ניסיון רגשי ומעשי להתנתק מעבר של אלימות, כאב ורצף משברים ולבנות עתיד חדש, מודרניסטי, ובעיקר יציב.

למרות ההבדלים בין ההיסטוריה של ישראל לזו של מערב אירופה – בעיקר בסדר הגודל של ההגירה, שבעקבותיה נעשתה ישראל מדינת מהגרים וילדיהם – החברה הישראלית מצטיינת בלא מעט מאפיינים דומים לאלה של חברות מערב-אירופיות שלאחר המלחמה; אחד מהם הוא השיח הבורגני הישראלי על הבית ועיצובו, שדומה לשיח אחר במערב אירופה באותה תקופה.

המאמר נפתח בסקירה קצרה של המחקר הקיים על דפוסי הדיור והמגורים בישראל. אחרי כן נדונה עלייתה של הבורגנות הישראלית בישראל שלאחר המלחמה, בעיקר בעשור השני. הפרק הבא עוסק בחשיבות הבית ובעיצובו עבור הבורגנות, בעיקר בתקופה שהיא החלה להתאושש מסבלות העבר ומצוקותיו באירופה ובישראל. בהמשך הדברים הבית הבורגני האידאלי מתואר במונחי עיצוב לפי צו האופנה. בית שנועד להיות לא מקלט נוח בלבד אלא סוכן מרכזי בבניית סדר יום אזרחי-בורגני, אשר צעירים מודרניים בעלי ערכי אזרחות מחודשים ורגישויות מטופחות לאסתטיקה ולהיגיינה משתתפים בו, כמיטב התרבות הבורגנית האירופית. פרק אחר עוסק בבית בתור כלי להבניית זהות, באמצעות הניגוד בין הבית 'האחר', שאינו מערבי, 'המזרחי', 'הערבי', לבית הישראלי-מערבי. אחרי כן נדון בתפקידה של המודרניות בעיצוב הבית: השפעת האמריקנים, הפרוור והטכנולוגיה. כל אלה, כמו שנראה סייעו לצקת לתוך הבית הישראלי משמעויות של קדמה ואסתטיקה, שאמנם נשענות על מסורת, אך גם מקדמות את הבורגנות הישראלית הצעירה לעבר העתיד. המאמר מסתיים בדיון קצר בנושא חשיבות המטבח בבית הבורגני.

'מקום אנושי' או 'מעשה סדום'? המחלוקת על דפוסי המגורים בישראל

הדס שדר מאפיינת את תכנון הבנייה, אכלוס הדירות וחללי המגורים בישראל הצעירה בשלושה אפיונים: הראשון – 'המקום הציוני' – ראה בשיכון ובבנייה כלי למשימות לאומיות; השני – 'המקום האקלימי', שתוכננו בו שיכונים ובתי מגורים לפי האקלים

ילדים בסדר גמור – ביוגרפיה דורית של ילידי הארץ 1948-1955, משכל, תל אביב 2019; תום שגב, המיליון השביעי: הישראלים והשוואה, כתר ודומינו, ירושלים 1992, עמ' 138-170; חנה יבלונקה, "היום המאושר בחיינו". על הניצולים וילדיהם הצברים, בתוך: דליה עופר (עורכת), ישראל בעיני שורדי השואה וניצוליה, יד ושם, ירושלים 2014, עמ' 459-484; גליה גלזנר חלד, 'ישראליות בגוף ראשון: המפגש עם ישראל מנקודת מבטם של ניצולי שואה', שם, עמ' 485-527; Ada Schein, 'Rooting the Rootless: The Absorption of Holocaust Survivors in Israeli Rural Settlements', in: Dalia Ofer et al. (eds.), *Holocaust Survivors*, Berghahn Books, Oxford, New York 2012, pp. 208-233.

והאזור; והשלישי – 'המקום האנושי', שבמרכזו צורכי האדם.⁴ המגמה השלטת כיום בהיסטוריוגרפיה הישראלית מתמקדת בשני ה'מקומות' הראשונים ורואה במדיניות הבינוי, הדיור והמגורים בישראל הצעירה מכשיר של המדינה וקבוצות העילית לכינון חברה ישראלית אחידה: מגמה היסטוריוסופית זו מייחסת לאוכלוסיות מסוימות את הכוונה לחנך מחדש, למחוק זהויות ותרבויות, לשלוט בעליות הגדולות מארצות אסיה אפריקה, של נשים (בעיקר עקרות בית) ושל ערבים ולדכא אותן.

דן פרייס רואה את 'השיכון הציבורי כמפעל ציוני, בעל סדר יום חברתי'.⁵ לדברי שרה חינסקי, השיכון והבית הם 'מחנה אימונים משוכלל להפיכת האינדיבידואל לנתין', ומיכל חכם מייחסת ל'שיח הדומסטיות הציוני' תפקיד 'בפרויקט המצאתה, שכפולה וטיפוחה של האשכנזיות הציונית המודרנית כקטגוריה לכידה והגמונית השקולה סימבולית לזהות הלאומית'. אחרות רואות במדיניות הדיור, המגורים, עיצוב הבית והמשפחה כלי למניפולציה של השכבות הנמוכות ושל נשים בישראל הצעירה, מעין אתר ליצירת גזע חדש. רוני בר כותבת על הדירה כמנגנון לשליטה על המשפחה. קלוש ולוין רואים בשיכון הציבורי מכשיר לדיכוי השכבות החלשות המזרחיות, ואילו לדעת צבי אפרת, פרויקט הדיור הציבורי הוא 'מעשה סדום [...] מנגנון יעיל של תרבות מתוכננת [...] חדשה, ישראלית, ממלכתית'.⁶ המאמר שלפנינו מתמקד ב'מקום השלישי', האנושי, לפי הסיווג של שדר: 'מי הוא האדם, מה רצונותיו החברתיים [...] צורכיהם רבי הפנים של חיי האדם'.⁷ להבדיל מן המוצג בגישות הביקורתיות שהבאתי למעלה, היו השיכון, הדירה והבית עבור הישראלים אף

4 הדס שדר, 'שלוש תפישות של מקום בשיכון הציבורי בישראל בשנות החמישים', עיונים בתקומת ישראל, 16 (2006), עמ' 373-389.

5 דן פרייס, נחלת הכלל: השיכון החברתי והציבורי בישראל, 1945-1967, למדא עיון – הוצאת הספרים של האוניברסיטה הפתוחה ומכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, רעננה 2023, עמ' 15.

6 מיכל חכם, הבית שבבית. שיח דומסטי והמצאת האשכנזיות המודרנית 1920-1970, גמא, תל אביב 2020, עמ' 12; קרן קולק, 'עיצובה של "הדירה לדוגמא" בישראל בשנות ה-60 המוקדמות', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2002; הדס חנני, 'מהבידעם לג'קווי: תמורות בתרבות המגורים ועיצוב הבית בקרב המעמד הישראלי המבוסס בשנים 1948-2000', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2004; שרון גבע, האשה מה אומרת?: נשים בישראל בשנות המדינה הראשונות, מאגנס, ירושלים 2020 (בעיקר עמ' 187-202); שרה חינסקי, מלכות ענווי ארץ: הדקדוק החברתי של שדה האמנות הישראלי, הקיבוץ המאוחד, בני ברק 2015, עמ' 13; אורי ואקנין, 'תמונות אנושיות: כרוניקה של האדריכלות הישראלית ככלי דיכוי', בתוך: חיים יעקובי ושלי כהן (עורכים), הפרדה: הפוליטיקה של המרחב בישראל, חרגול, תל אביב 2007; רוני בר, 'דירה: שכפול יחידת המגורים עבור "משפחת ישראלית"', בתוך: טלי חתוקה (עורכת), דפוס תכנון: דירה, בניין, שכונה, מרכז, עיר, מטרופולין, מדינה, רסלינג, תל אביב 2004, עמ' 45, 50-51; רחל קלוש ויברט לוין, 'הבית הלאומי והבית האישי: תפקיד השיכון הציבורי בעיצוב המרחב', תיאוריה וביקורת, 16 (אביב 2000), עמ' 153-180; צבי אפרת, הפרויקט הישראלי: בניה ואדריכלות 1948-1973, מוזיאון תל אביב לאמנות, תל אביב 2004, עמ' 26; נועה חזן, 'צילום שחור לבן. הדיאלקטיקה של המסמן הגזעי בצילום ישראלי 1950-1970', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשע"א, עמ' 71-72.

7 שדר, 'שלוש תפישות', עמ' 385.

'מקום אנושי', אשר הוגשמו בהם, לעתים הגשמה איטית וכואבת, דרישותיה ומאוייה של המשפחה הישראלית, גם זו המהגרת מארצות עולם שונות.⁸ עם המקורות למאמר נמנים מחקרים אשר עוסקים בתחומים דומים באירופה שלאחר המלחמה, בעיקר מערב גרמניה ובריטניה. עם המקורות הישראליים נמנים סקרים ודוחות של גורמים ממשלתיים ולא ממשלתיים, כמו המשרד למחקר חברתי-כלכלי של משרד השיכון והמכון למחקר חברתי שימושי, בנושא הבית הישראלי של המעמד הבינוני; מדורי עיתונים ופרסומות שקשורים לתרבות הדיור הישראלית; דעות של בני נוער בעלוני בתי ספר וכן ספרות הדרכה עצמאית למשפחות ישראליות, שכוונה בעיקר לנשים, בנושאים אשר קשורים לעיצוב הבית.

דיירי הבית הישראלי ואורחות חייהם: הבורגנות הישראלית ותהליכי אמריקניזציה

כמו במדינות מערב אירופה שלאחר המלחמה, כך גם בישראל של העשור השני אפשרו השגשוג והיציבות הכלכלית היחסית את עלייתה של הבורגנות הישראלית. 'העשור השני' לדברי אמיר בן פורת, 'צפן לבורגנות חיים חדשים'.⁹ ההגדרות של 'בורגנות' /מעמד בינוני' /מעמד ביניים' אינן אחידות, וחוקרים שונים משתמשים בהן שימוש שונה.¹⁰ לדברי ענת הלמן, הישראלים החלו 'להתברגן' עוד בשנות החמישים, בד בבד עם התהליך בארצות המערב, שמעמדות הביניים הנמוכים ועובדי התעשייה היו בו למעמד בינוני.¹¹

- 8 על תפיסת תכנון שהעמידה את רצון הדיירים דווקא במרכז ראו: ראובן כהנא ושולמית הוכברג, רקע חברתי, דפוסי מגורים ועמדות ביחס למגורים, הטכניון, חיפה 1967, עמ' 16, 20.
- 9 אמיר בן פורת, היכן הם הבורגנים ההם?: תולדות הבורגנות הישראלית, מאגנס, ירושלים 2000, עמ' 129-155.
- 10 על המונחים 'מעמד הביניים' ו'בורגנות' כמו שנתפסו במאה ה-19 ראו: עודד היילברונר, 'מעמד, מעמד הביניים, בורגנות', גילוי דעת, 8 (סתיו תשע"ו), עמ' 15-38. הסקירה להלן מתבססת בעיקר על: ג'וני גל, 'מעמדות הביניים ומדינת הרווחה בישראל בשנות השבעים והשמונים', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים תשנ"ו; גוטוויין, 'החלוציות הבורגנית'; בן פורת, שם; אורי כהן, 'האוניברסיטה העברית והריבוד המעמדי-עדתי בעשור הראשון', בתוך: אבי בראלי, דניאל גוטוויין וטוביה פרילינג (עורכים), חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי (עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא, 2005), עמ' 233-262; אבי בראלי ואורי כהן, 'השיח הציבורי במפא"י לקראת שביבת האקדמאים בשנת 1956', קתדרה, 143 (ניסן תשע"ב), עמ' 153-184; Avi Bareli and Uri Cohen, 'The Middle Class Versus the Ruling Party during the 1950s in Israel: The "Engine-Coach Car" Dilemma', *Middle Eastern Studies*, 44, 3 (2008), pp. 489-510; Idem, *The Academic Middle-Class Rebellion Socio-Political Conflict over Wage-Gaps in Israel 1954-1956*, Brill, Leiden 2018; הנרי רוזנפלד ושולמית כרמי, 'ניכוס אמצעים ציבוריים ומעמד בינוני תוצר המדינה', מחברות למחקר וביקורת, 2 (1979), עמ' 43-58.
- 11 ענת הלמן, בגדי הארץ החדשה: מדינת ישראל הצעירה בראי הלבוש והאופנה, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשס"ב, עמ' 307.

כמיטב המסורת האירופית, דני גוטוויין, שולמית כרמי והנרי רוזנפלד ואמיר בן פורת¹² מחלקים את מעמדות הביניים בישראל במחצית הראשונה של שנות השישים ל'ישנים' ול'חדשים'; בין חברי מעמד הביניים ה'חדש' נמצא בעלי מקצועות שקשורים לשינויים הטכנוקרטיים והבירוקרטיים במדינה מאז העשור הראשון. גוטוויין כותב: 'בישראל [בשנות השישים] התעצב המעמד הבינוני החדש בתוך המנגנון המדינתי והציבורי – הממשלתי, הצבאי, ההסתדרותי, הסוכנותי והמוניציפלי – אך הוא כלל גם טכנוקרטים שהועסקו במגזר הפרטי, שנהנה אף הוא מ"תמיכה כספית נרחבת של המדינה"¹³. כבשנות החמישים, מרבית המשתייכים לקבוצות המעמד הבינוני והבורגנות היו ממוצא אירופי או שהוריהם נולדו באירופה. הם היו שכירים בעלי צווארון לבן, בעלי מקצועות חופשיים, בעלי עסקים עצמאיים, פקידים ומנהלים במנגנון הציבורי, טכנוקרטים, אמנים, אנשי רוח ואינטלקטואלים. מדובר בערך ב־35 אחוזים מכלל ציבור המועסקים בישראל.¹⁴

לדברי כמה חוקרים, ובהמשך לתהליכים שהתרחשו עוד לפני הקמת המדינה, התגבשו מעמדות ביניים אחידים למדי מבחינת דמוגרפיה והשכלה בישראל הצעירה: בשנים ההן ניכרו זעזועים ואי־יציבות פוליטית, כלכלית וחברתית, ובעקבותיהם צמיחה כלכלית מהירה והנחת היסודות לחברת צריכה. בסדרת מאבקים של רופאים, עורכי דין, מהנדסים, מורים ופקידות בכירות מול קובעי המדיניות מאנשי מפא"י, בעיקר במחצית הראשונה של שנות החמישים, החלה להתגבש תודעה מעמדית־תרבותית בקרב כמה מחברי המעמד הבינוני, איתנה מזו של מעמדות אלה בעשורים קודמים.¹⁵ לדברי אבי בראלי ואורי כהן, השלטון בשנות החמישים הגביל את המטרות ואת השאיפות של קבוצות אלה. בראלי וכהן, וכן ג'וני גל, מציינים כי באותה תקופה שרר בישראל ניגוד עניינים חריף בין שני מעמדות מרכזיים שהתרחבו באותן שנים במהירות רבה: המעמדות הפרולטריות – החקלאיים והתעשייתיים – מצד אחד והמעמד הבינוני המקצועי־אקדמי מצד אחר. בני המעמד הבינוני המקצועי־אקדמי הרגישו מורת רוח ממעמד המשני במדינה, להבדיל ממעמדם

12 היילברונר, 'מעמד, מעמד הביניים, בורגנות'.

13 גוטוויין, 'החלוציות הבורגנית', עמ' 28; בן פורת, היכן הם הבורגנים ההם?; רוזנפלד וכרמי, 'ניכוס אמצעים ציבוריים ומעמד בינוני'. ראו גם: בראלי וכהן, 'השיח הציבורי במפא"י'.

14 גוטוויין, שם. השפעתו של גרמשי ניכרת ביותר במאמר, בייחוד תאוריית ההגמוניה התרבותית. לגוטוויין מטרה פוליטית־חברתית במאמר: לבדוק את שורשי מדיניות הפרטה של ממשלות ישראל משנות השבעים בכלל ומסוף שנות השמונים בפרט. להבנת גוטוויין סבור כי שורשי הבעיה נעוצים עוד בשנות השישים, בשכבה שהוא מכנה 'בורגנים חלוצים'.

15 לדברי אורית רוזין, תופעות של אינדיווידואליות אפשר לזהות עוד בתחילת שנות החמישים, אך רק בעשור השני לאינדיווידואל ביטוי אידאולוגי מגובש. ראו: אורית רוזין, **חובת האהבה הקשה: יחיד וקולקטיב בישראל בשנות החמישים**, עם עובד, תל אביב תשנ"ח, עמ' 11-12. ג'וני גל כותב על קצירת פרות המאבק של שנות החמישים בשנות השישים. את הקבוצות השונות של מעמדות הביניים אפיינו שכר גבוה, אוטונומיה ארגונית והרגשת שותפות גורל. גל, 'מעמדות הביניים ומדינת הרווחה בישראל', עמ' 145-148.

האיתן במדינות אחרות במערב באותה תקופה.¹⁶ בני המעמד הבינוני דרשו לעצמם – בזכות התארים האקדמיים שרכשו – משאבים, יוקרה, השתתפות בהנהגה החברתית והפוליטית של המדינה והכרה בחופש האינטלקטואלי שלהם. כמו שעשו בני מעמדות הביניים במערב מאז המאה ה-19, גם בישראל הם הציגו את דרישותיהם המגוריות כמייצגות את רצון הכלל ואת טובתו.¹⁷ לדבריהם, קיומה של המדינה היה תלוי ברמה טכנולוגית ואקדמית גבוהה, וזו יכולה להיות מובטחת רק אם תוכרנה דרישותיהם. מובן שהשלטון התקומם נגד דרישות השכר והפריבילגיות וחשש מיצירת שכבת בורגנות חזקה שתפגע בהישגים של המשטר הסוציאליסטי ובממלכתיות שניסה לייצר בישראל.¹⁸ לדברי אורית רוזין, אמנם גם קבוצות שהשתייכו למעמד ביניים מסורתי – סוחרים, מעסיקים זעירים, בעלי בתים ובעלי מלאכה – לא היו שותפות למאבקי השכר של מעמד הביניים החדש, אך הן הרגישו לא פעם מאוימות וחנוקות במדינה הריכוזית על צויה.¹⁹

חוקר מדע המדינה אהרן אנטונובסקי והסוציולוג מנחם רוזנר הצביעו עוד בשנות השישים על דפוסי התרבות הפוליטית של קבוצות אלו. רובן העדיפו את 'המשטר הכלכלי' בארצות הברית, תמכו בסוציאליזם ובהסתדרות תמיכה רופפת או התנגדו להם והיו בעלי נטייה מדינית-ביטחונית 'אקטיביסטית'. רובם נטו להצביע למפא"י, לאחדות העבודה ולליברלים, אם כי היו שהצביעו למפלגות השמאל. מקצתם נטו לשמאל מן המפה הפוליטית ולמפלגת חרות הימנית.²⁰

לדברי דן הורוביץ ודני גוטוויין, דור ילידי הארץ, שראה בעצמו מייצג את התרבות הישראלית, בלט במקצועות טכנולוגיים, מנהלתיים, כלכליים וצבאיים, להבדיל מהדור הקודם – 'דור היישוב'. אלה דרשו ערנות אידאולוגית מועטה וניטרליות ערכית. עקבות הריב הזה – בין מורשת החברה היישובית ובין תהליכי הנורמליזציה – ניכרו היטב בסבך

16 Mike Savage, 'Affluence and Social Change in the Making of Technocratic Middle-Class Identities: Britain, 1939-1955', *Contemporary British History*, 22, 4 (2008), pp. 457-476; Idem, *Identities and Social Change in Britain since 1940*, Oxford University Press, Oxford 2010

17 Ricardo Lopez and Barbara Weinstein, 'Introduction: We Shall be All', in: Idem (eds.), *The Making of the Middle Class: Towards a Transnational History*, Duke University Press, Durham and London 2012, pp. 1-29

18 Bareli and Cohen, *The Academic Middle-Class Rebellion*; בראלי וכהן, 'השיח הציבורי במפא"י'.

19 Orit Rozin, *A Home for All Jews: Citizenship, Rights, and חובת האהבה הקשה*; *National Identity in the New Israeli State*, Brandeis University Press, Waltham, MA 2016.

20 Aaron Antonovsky and Alan Arian, *Hopes and Fears of Israelis: Consensus in a New Society*, Jerusalem Academic Press, Jerusalem 1972, ch. 5 ומעמד בישראל, אקדמון, ירושלים 1966; מנחם רוזנר, "תמורות במערך המעמדי בישראל" הבורגנות ובעלי הצווארון הלבן – מאבק מעמדי ותודעה מעמדית בראי המחקר הסוציולוגי, **בשער: במה לבעיות חברה ותרבות**, 61 (מאי 1964), עמ' 71-99.

הבעיות והסתירות שהתלבטה בהן החברה הישראלית בשנות החמישים והשישים. גוטוויין מתאר את תהליך שילובו של המעמד הבינוני החדש, לא רק המקצועי, באתוס החלוצי, מאמצע העשור הראשון. המעמד הבינוני פיתח אז תחום ערכי שהוא מכנה 'החלוציות הבורגנית': המשכיות מוסדית עם שינוי ערכי, ששילבה בין חברה מגויסת לאינדיווידואליזם. התחום הציבורי שפעלה בו הבורגנות הישראלית נהיה ליברלי וקפיטליסטי יותר ויותר, הן במישור הכלכלי והן בזה החברתי והתרבותי.²¹ כמו מדינות מערב אירופה, ישראל אימצה את הדגם של כלכלת שוק חברתית, שמשלבת שוק חופשי עם הגנה וחסות של המדינה ותרבות קפיטליסטית של ייצור סחורות, הון אנושי ותרבותי. מאימוץ כלכלת שוק קצרה הדרך לאימוץ אורחות חיים ותרבות בעלי תכנים קפיטליסטיים. לדברי אווה אילוז,²² הקפיטליזם עוזר לנו להבין אורחות חיים. אופני ההתנהלות של כלכלת שוק, שווקים וארגון כלכלי שבנוי על רווח והפסד קשורים לתופעות תרבותיות: הפרדה בין המשפחה לעבודה, יחסים בין גברים לנשים, מסחור האמנות, רציונליזציה של רגשות וחיים אינטימיים, עליית האדם, ולענייננו בניית הבית הפרטי והתרכזות בו כ'מבצרו של הבורגני'. כמו שטימותי מיטשל טוען בנוגע למערב, מסוף שנות הארבעים החל לחדור שיח כלכלת שוק קפיטליסטית לא רק לשדות כלכליים ופיננסיים אלא לתרבות בכלל, וכעשור מאוחר יותר אף לישראל.²³

חוקרים אחרים מצביעים על המנטליות ועל הפוסי הפעילות התרבותית של מעמדות אלו באותן שנים. גידי נבו משתמש בטוריו של אפרים קישון, שגיבורם הוא האדם הפועל והיוצר, המונע באמצעות יצר רווח ומימוש עצמי.²⁴ אורית רוזין עמדה על התפתחות מנטליות של האדם, אחד מסימני ההיכר הבולטים של הבורגנות, בקרב מעמדות הביניים בשנות המצוקה הכלכלית והחברתית בישראל בראשית שנות החמישים.

עוד בתחילת שנות השישים עמד מחקר פרטני של המכון למחקר חברתי שימושי על טיבה של התרבות הבורגנית הישראלית באותה תקופה, שהייתה מרוכזת בעיקר באזור גוש דן, בכמה שכונות בירושלים ובחיפה שעל הר הכרמל ומאופיינת באימוץ תרבות צריכה מערבית.²⁵ אכן, חוקרים רבים בני התקופה מצביעים על אימוץ התרבות המערבית כמאפיין

21 היילברונר, 'לקראת היסטוריה גלובלית'.

22 אווה אילוז, *תרבות הקפיטליזם*, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל אביב 2010.

23 Timothy Mitchell, 'Economentality: How the Future Entered Government', *Critical Inquiry*, 40, 4 (2014), pp. 479-507

24 גידי נבו, 'הסטירה הבורגנית של אפרים קישון', בתוך: בראלי, גוטוויין ופרילינג (עורכים), *חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי*, עמ' 711-745, ובייחוד עמ' 730.

25 זווי פלד, *מגוי 'הארץ' בקורא וכצרכן*, המכון למחקר חברתי שימושי, ירושלים 1962; אברהם זלוצ'ובר, 'פוסי המובליות החברתית ודימויי הריבוד באוכלוסיה עירונית בישראל', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 1968; ניסן לויתן, *פוסי צריכה בישראל*, מרכז פאלק למחקר חברתי כלכלי, ירושלים 1964; המחקר שערכו אליהוא כץ ומיכאל גורביץ בתחילת שנות השבעים על תרבות הפנאי בישראל מתמקד בסוף שנות השישים, אך יש בו כמה מסקנות על התקופה שקדמה למלחמת ששת הימים. אליהוא כץ ומיכאל גורביץ (עורכים), *תרבות הפנאי*

כולט של מעמדות הביניים והבורגנות הישראלים. בראש ובראשונה הדבר בא לידי ביטוי בבית המשפחה הבורגנית, בעיקר במרכז הארץ, באופנת הלבוש ובאימוץ טכנולוגיות, תרבות ומוזיקה מערביות.²⁶ ענת הלמן בחנה את דפוסי הלבוש של מעמדות הביניים כביטוי של תהליכי התברגנות: אימוץ טעם עיצוב שונה משל בני המעמד הנמוך ומן הקבוצות המזוהות עם אידאולוגיה כוללת, סוציאליסטית, חלוצית ומגשימה.

הבורגנות הישראלית כ'חברה ממוקדת בית'

בסוף שנות הארבעים ובשנות החמישים והשישים משכו הבית והמשפחה תשומת לב ציבורית יוצאת דופן במערב ובישראל. זו התבטאה בסוכנויות ממשלתיות שעסקו בנושאי שיכון ובנייה כמפעלים לאומיים, בבתי משפט מקומיים ומחוזיים שעסקו בתלונות אין-ספור על גובה שכר דירה וניצולו בידי בעלי דירות ודייריהם,²⁷ בקובעי מדיניות עירונית, בעובדי רווחה, ארגוני נשים, חוגי אדריכלות ועיצוב, צעירים שבנו את ביתם לאחר נישואים, בני נוער שכתבו על חוויותיהם בדירה החדשה, וכן מפרסמים, פעילים ופעילות בתחום הצרכנות.²⁸

- בישראל: דפוסי בילוי וצריכה תרבותית, תרבות וחינוך ועם עובד, תל אביב 1973. מחקר מודרני יותר בנושא הוא עבודת הדוקטור של חמי שיינבלט, "לתפוס את אמריקה" – תהליכי אמריקניזציה בחברה הישראלית 1958-1967, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2017.
- 26 שיינבלט, שם; פלד, שם; כהנא והוכברג, רקע חברתי, דפוסי מגורים; מיכאל חן וודד שיפנבאור, סקר דרכי הבילוי של שעות הפנאי של תלמידי ביה"ס על יסודיים בישראל, מוסד סאלד למען הילד והנוער, ירושלים תשכ"ד; יהודית שובל, מחקר חברתי בשכונות בירושלים, 1966, המכון למחקר חברתי שימושי, ירושלים 1968; הנ"ל, דפוסי מגורים ויחסים חברתיים בשכונת נסיון בקרית גת, המכון למחקר חברתי שימושי, ירושלים 1966; מנחם רוזנר, 'תמורות במערך המעמדי בישראל: הבורגנות ובעלי הצווארון הלבן', בשער: במה לבעיות חברה ותרבות, 54 (מארס 1963), עמ' 44-58; מלכה קנטי, הדיור והשאיפות של זוגות צעירים באזורים נבחרים, [חמו"ל], תל אביב 1967.
- 27 מאיה מארק, 'דירה להסדיר: היסטוריוגרפיה מוסדית של בתי הדין לשכר דירה, 1910-1954', משפט, חברה ותרבות, ה, (2022), עמ' 47-84; David Kynaston, *Modernity Britain: Opening the Box*; Alan Simmonds, 'Raising Rachman: The Origins of the Rent Act, 1957', *The Historical Journal*, 45, 4 (2002), pp. 843-868.
- 28 ב-1960 הקים משרד השיכון של ישראל את המחלקה ליעוץ כלכלי ומחקר חברתי, וזו יזמה סקרים, מחקרים וייעוץ לדיירים בנושא בנייה ומגורים. בבריטניה נערכו ירידים ותערוכות אשר ניתנו בהם עצות למשפחות שרכשו דירות חדשות. בצפון אנגליה הקימו דיירים אגודות ייעוץ בהתנדבות לדיירים שבחרו לעצב בעצמם את בתיהם בשמות כמו Society DIY או Register Your Choice. ראו: David Kynaston, *Family Britain 1951-57*, Bloomsbury, London and New York 2009, pp. 665-667. בגרמניה המערבית הוקמו כמעט בכל עיר אגודות ליעוץ למשפחות שעברו לגור בדירות חדשות. 'עוץ בית' (Wohnberatungen) נועד בעיקר למשפחות ממעמד פועלים, סיפק ייצוג משפטי, סייע להתמודד עם צווים עירוניים וייעץ אף בנושאי קנייה וריהוט הבית. Katrin Schreiter, *Designing one Nation, The Politics of Economic Culture and Trade in Divided Germany*, Oxford 2020, 157ff; Kynaston, *Modernity Britain*, pp. 46-52.

הן אירופה שלאחר המלחמה הן ישראל של שנות החמישים, ובעיקר שנות השישים, התאפיינו בשיקום אזורים חרבים ובתנופת בנייה של שיכונים ודירות. עם התגברות הרגשת הרווחה הכלכלית והעמקת חברת הצריכה, עמד הבית כמוקד המדיניות החברתית ובמרכז סדר העדיפויות של האזרחים.²⁹ המשותף לכולם היה רצון עז להתחיל מחדש. בין שתי מלחמות העולם הם חוו משבר כלכלי, עוני ואבטלה עמוקה. במלחמת העולם השנייה היו ערים ואוכלוסיותיהן האזרחיות למטרות צבאיות: ברלין, רוטרדם, דרזדן, ורשה והירושמה, ולהבדיל – חלקים גדולים בירושלים, היו לסמלים של עולם הרוס. את מלחמת העולם השנייה, שלא כקודמותיה, אפיינה פגיעה מתוכננת באזרחים לא כמושים במדדים חסרי תקדים, וכן גירושים של אוכלוסייה אזרחית בזמנה ובעקבותיה. מלחמות העצמאות והשחרור משלטון האימפריות, ובכלל זה בפלשתינה-א"י, לוו בטרור, בהרס ובגלי פליטים. כל אלו העצימו עוד את ההרגשה שלא הייתה מוכרת קודם לכן, של חוסר בית, שסימלו הפליט ומשפחתו מכל שכבות החברה, אשר ביתם חרב או שהם נאלצו לעזבו מסיבות אחרות.³⁰

באותה תקופה של שיקום ובנייה התגבש האידאל המודרני של משפחה גרעינית אמידה אשר מתגוררת בבית משלה ונהנית מהיתרונות של חיי בית נינוחים. ג'יימס אובלקביץ ופול קטראול רואים בכך קונסנזוס חובק עולם. 'המגמה היחידה שלאחר המלחמה הבולטת מעל הכל [...] היא המשמעות הגוברת של המשפחה והבית. הבית המודרני ותושביו היו מיוצגים כמרכז בולט, וממשי, של המערב שלאחר המלחמה'.³¹ בבריטניה, במשאלי דעת קהל שחקר הארגון השקפת ההמונים (Mass Observation) חזרו מרבית הנסקרים על המשפט 'לפני המלחמה לא הערכתי את הבית מעולם כמו שאני מעריך עכשיו' (I never appreciated 'home before the war so much as I do now').³² בישראל של שנות החמישים, 'הבתים [המודרניים] מבהירים לעולים כמה, יותר משנים עברו, הבית הוא מרכז החיים'.

29 טוני ג'אדט, אחרי המלחמה, תולדות אירופה מאז 1945, מאנגס, ירושלים 2009, עמ' 492; Annmarie Adams, 'Family and Household', in: Despina Stratigakos (ed.), *A Cultural History of the Home in the Modern Age*, Bloomsbury, London 2024, pp. 39-60

30 ג'אדט, עמ' 215.

31 על גרמניה המערבית ראו: James Obelkevich and Paul Catterall, *Understanding Postwar*; Michael Andritzky, 'Balance zwischen Heim und Welt: Wohnweisen und Lebensstile von 1945 bis heute', and Margret Tränkle, 'Neue Wohnhorizonte. Wohnalltag und Haushalt nach 1945 in der Bundesrepublik', both in: Ingeborg Flage (ed.), *Geschichte des Wohnens*, vol. 5: *Von 1945 bis heute. Aufbau – Neubau – Umbau*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1999, pp. 615-686, and 687-806 respectively; Claire Langhamer, 'The Meanings of Home in Postwar Britain', *Journal of Contemporary History*, 40, 2 (April 2005), pp. 341-362; Graham Crow, 'The Post-war Development of the Modern Domestic', in: Allan Graham and Idem (eds.), *Home and Family: Creating the Domestic Sphere*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 1989

Langhamer, *ibid.*, p. 343 32

בעיני רבים, באירופה ובישראל, הרצון וההבטחה ל'בית משלנו', 'בית משפחתי' (family home) סימנו את הסיום האמתי של המלחמה ושנות הצנע והסבל שבאו אחריה. 'בית נקי, חם ונוח', לדברי פול בטס ודיוויד קראולי, 'היה למעשה שם נרדף לרצון להתחיל חיים חדשים ולשכוח את המלחמה ותוצאותיה המיידיות'.³³ לדברי מרק מזובר, 'אחרי 1945 [...] הפוליטיקה הפכה למשהו שאפשר לסבול, ואילו האינטימיות והביתיות היו לחשובים יותר מתמיד כגורמים מייצבים בחייהם של אנשים'. 'אני משתוקקת כל כך לבית', מצטט טוני ג'אדט אישה בת התקופה, 'שאני מוכנה לקחת כל דבר'.³⁴ בני נוער ישראלים, שחוו בילדותם את קשיי שנות הארבעים והחמישים, הכירו בחשיבות הבית: 'כשעברנו לדירה החדשה, הכל נראה מושלם, חדש ונקי. דמעות של אושר נצצו בעיני. הזכרונות מהעבר נעלמו כלא היו. כל מה שאבא ואמא הבטיחו התגשם. סוף לקשיים, לצפיפות ולרעש. הידד לחדש, לשקט, לנקי ולמצוחצח'.³⁵

לאחר התפוררות הבית והמשפחה הגרעינית בזמן המלחמה הם היו לגרעין האידאליזם המוסרי והאסתטי שלאחריה, הן במערב והן בישראל. בשנות החמישים והשישים כוננו החברות המערביות את המדיניות החדשה, המודרנית והליברלית, על יסודות הבית המשפחה. מדיניות לחיזוק המוסר ומשפחה לא הייתה חדשה באירופה: מאז המאה ה-19 הביעו ארגונים דתיים, ארגוני נשים, פועלים ושמרנים תמיכה בעקרונות המוסר, המשפחה וחינוך הילדים.³⁶ כל אלו ניכרו אף לאחר מלחמת העולם השנייה. לאמונה המסורתית שהתחזקה לאחר המלחמה כי משפחה יציבה היא ההגנה הטובה ביותר מפני חזרה על השבר המוסרי והחברתי העמוק שיצרה מהמלחמה התווספה האמונה בכוח עיצוב הבית, כבסיס לעיצוב המשפחה ולחיים מוסריים.

החברה המערבית וחלקים מן החברה הישראלית, בעיקר יוצאי אירופה, תוארו במילים 'חברה ממוקדת בית' (home-centered society).³⁷ בספרי הדרכה בעברית נזכרה 'מערכת חיים ביתית', ובה אורחות חיים מהולדת הילדים עד המוות, והמשמעות הרוחנית של הבית.³⁸ 'לדירה משמעות פסיכו-היסטורית', קבע חוקר של משרד השיכון מאותה תקופה,

Paul Betts and David Crowley, 'Introduction', *Journal of Contemporary History*, 40, 2 33
(April 2005), pp. 213-236 (see p. 214). התרגום כאן ובהערה העוקבת שלי.

Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, Allen Lane, New York 34
1998, p. 223; ג'אדט, אחרי המלחמה, עמ' 24.

[מחבר לא ידוע], *כיתת משלנו: בטאון תלמידי ביה"ס הריאלי העברי חיפה. הכתות התיכוניות*, 1 35
(תשכ"ב), עמ' 54.

Ruth Oldenziel and Mikael Hård (eds.), *Consumers, Tinkerers, Rebels the People who 36*
Shaped Europe, Palgrave, London 2015, p. 215ff

Katrin Schreiter, *Designing One Nation: The Politics of Economy Culture and Trade in 37*
Divided Germany, Oxford University Press, New York 2020, p. 157; Langhamer, 'The Meanings of Home', p. 341

Paul Betts, *Ruin and Renewal: Civilizing Europe After World War II*, Oxford University 38
Press, Oxford 2020. *באנציקלופדיה לבית מגישים המחברים ארנה מאיר ואלעזר מרקין עצות*

יש לראותה בהקשר רחב יותר, והכוונה למשפחה ולמשק הבית [...] משק הבית הנו חלק משלמות גדולה יותר, המשק הלאומי.³⁹ ובתוך הבית, 'הכוונה הגדולה', שהיא אם המשפחה. 'לאשה [יש] את הזכות הגדולה ליצור את ביתה ואת האווירה הרוחנית בו [...] לעבוד בבית ולטפל בילדים – אין פירושו רק לנקות, לכבס לבשל וכו'. אלא ליצור בשביל הבעל והילדים את הדבר המיוחד הזה אשר אנו מכנים "האווירה הרוחנית" של הבית או של המשפחה.⁴⁰

הבית הבורגני האידאלי

לבית החדש, ולאורח החיים שהתפתח סביבו, היו מאפיינים חדשים: פונקציונליות, רהיטים מודרניים, שימוש במכשירי חשמל חדישים, ומבחינה אנושית תפקידי מגדר שעובדו מחדש, 'בעל מבית' ואשת קריירה.⁴¹ בישראל 'דפוס התכנון של הדירה הישראלית הטיפוסית ודפוסי הפעילות של הדיירים בתוכה משקפים [כעת] את המרכזיות של המשפחה ושל הילדים בתוך המשפחה בחברה הישראלית'.⁴²

לדברי דגמר הרצוג, 'היאוש [לאחר המלחמה] יצר רצון אדיר לנורמליות', רצון להיות שמח בכל מחיר, בעיקר בעזרת קדמה טכנולוגית.⁴³ זו התבטאה בתרבות הצריכה של בני הבית והמשפחה, אשר פיצתה על מצוקות העבר – בעידוד המדינה. לדברי בטס וקראולי, המאמצים למודרניזציה של חיי הבית באירופה (ובישראל) שלאחר המלחמה הצביעו על התערבות המדינה בתחום הביתי. הדבר בא לידי ביטוי בשלל תערוכות דיור, תערוכות עיצוב פנים וירידים וספרי הדרכה לעקרונות בית, למשפחה וכמובן תכניות בנייה בהיקף שהיה עד אז חסר תקדים בעולם המערבי.⁴⁴ כך אפשר להבין בין היתר את תערוכת העשור

רבות לחיים נוחים ונכונים בבית, ובכללן מידע על הולדת התינוק וארגון המשפחה סביבו וכתובת צוואה כחלק מחיי משפחה נאותים. ראו: 'צוואה', אנציקלופדיה לבית: ביתנו מא עד ת, מסדה, רמת גן [1968], עמ' 574; 'תינוק', שם, עמ' 670.

39 מלכה קנטי, 'הדיור והשאיפות של זוגות צעירים באזורים נבחרים, משרד השיכון, היחידה למחקר חברתי-כלכלי, [חמ"ד] 1967, עמ' VI.

40 אורים להורים: ירחון לחינוך ילדים במשפחה, 2 (פברואר 1965), עמ' 37.

41 אילה הירש, 'תגובות הדיירים בשיכוני מפעל החסכון לבנין רמת-אביב', שיכון ובנייה, משרד השיכון, המחלקה למחקר ליעוץ כלכלי ומחקר חברתי, ירושלים 1962, עמ' 21; פלד, מנוי 'הארץ'.

42 בר, 'דירה: שכפול יחידת המגורים', עמ' 35.

43 Dagmar Herzog, 'Desperately Seeking Normality: Sex and Marriage in the Wake of the War', in: Richard Bessel and Dirk Schumann (eds.), *Life after Death Approaches to a Cultural and Social History of Europe During the 1940s and 1950s*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, pp. 161-192; Joe Perry, 'Healthy for Family Life: Television, Masculinity, and Domestic Modernity during West Germany's Miracle Years', *German History*, 25, 4 (October 2007), pp. 560-595

44 Betts and Crowley, 'Introduction'; Betts, *Ruin and Renewal*, pp. 208-211

שהתקיימה בירושלים בשנת 1958. תרבות הצריכה מילאה תפקיד מרכזי בהאדרת הישגי המדינה החדשה, וביתן 'הבית הישראלי ועיצובו' משך קהל רב. קטלוג התערוכה לא רק הציג את הביתנים השונים אלא נתן במה מרכזית לאינספור חברות ויצרנים ישראלים של מוצרי צריכה.⁴⁵

תפיסת העיצוב וההיגיינה כבסיס להתפתחות פיזית ומוסרית של המשפחה הייתה מעקרונות הבסיס של הבורגנות האירופית המסורתית ומחבריהם של כמה ספרי הדרכה הדגישו כי זו הדרך ליצירת 'משפחה מאולפת', 'אזרחים טובים יותר', 'משפחה מתפקדת' וחברה מוסרית יותר.⁴⁶ בשנת 1962 ראה אור הספר המשפחה והבית, ספר עזר והדרכה למשפחה, בעריכת יעקב סמילנסקי, שנועד להדריך זוגות צעירים – בעיקר את בנות הזוג – בהלכות תחזוקת הבית. כמו ספרים רבים שראו אור בישראל ובמערב באותה תקופה, לא הסתפק המחבר במתן עצות בנוגע לסגנונות עיצוב, ניקיון וחלוקת חדרים פונקציונלית. סידור הבית ושמירה עליו לדבריו הם מתכון לחיים בריאים ומוסריים יותר. הספר היה רווי עצות שקשרו בין עיצוב הבית לעיצוב המשפחה. 'הרגילו את ילדכם לסדר וניקיון, חשיבותם לא רק למוסר הילד אלא אף להתפתחותו הפיזית'; 'ארגון נכון של הבית וההווה המשפחתי בנויים על יושר, דאגנות, חסכוניות, אחריות, כשרונות ארגוניים'; 'חמימות הבית נוצרת על ידי נקיון, סדור בטעם טוב, כל דבר במקום קבוע ונוח לגישה. אין חמימות בית ללא יופי ונקיון [...] יש לטפח את הטעם הטוב ואת הסלידה מפני הגס והבלתי נאה'; 'ריהוט – פשטות, חן ותכליתיות שתשמור על בריאות המשפחה'.⁴⁷

אולם זוגות צעירים רבים ראו בתכניות הממשלה הללו פיצוי על קשיי העבר. במחקר על האכלוס העתידי של העיר כרמיאל ציין המכון למחקר חברתי-כלכלי של משרד השיכון כי זוגות צעירים מהמעמד הבינוני, מהחברה הישראלית הוותיקה, שואפים לדירה פונקציונלית שתכיל את כל פעילות המשפחה ולדיוור טוב יותר מתנאי המגורים שלהם ושל הוריהם בעבר. השינויים שביצעו רוב הדיירים, או שואפים לבצע, הם 'ארונות קיר בחדרי השינה. ארונות מטבח במטבח, חרסינה ושיש. באמבטיה – חרסינה ושיש, מקלחת קבועה'.⁴⁸ בחיפה 'הדירות מעוצבות כך שיענו על דרישות התא המשפחתי. חדרי השנה

45 תערוכת העשור תשי"ח, ספר התערוכה הלאומית לציון עשר שנות מדינת ישראל, [חמו"ל] ירושלים 1958. על תערוכת העשור ראו: גליה לימור, 'תערוכת העשור: התערוכה שנעלמה', עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2002; אסף זלצר, 'השתקפויות מדינה ומרחבה בחג לאומי – אירועי העשור למדינת ישראל (1958-1959)', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2006.

46 רבקה רולניק, 'ניקיון הבית', ספר הבית, מפעלי חינוך, תל אביב 1965, עמ' 4; 'כיצד אבחר את ביתי', שם, עמ' 20.

47 יעקב סמילנסקי (עורך), המשפחה והבית, ספר עזר והדרכה למשפחה, חן, תל אביב תשכ"ב, עמ' 173, 174, 179 ו-180 בהתאמה.

48 אילה הירש, 'דפוסי דויר בארבעה טיפוסי דירה: כרמיאל', תכנון הסקר – א' ברלר, ח' מרטנס, ניתוח הממצאים וכתבת הדוח – אילה הירש, משרד השיכון – היחידה למחקר כלכלי חברתי, תל אביב תשכ"ח, עמ' 13.

והמטבח תוכננו על פי זוגות צעירים שזה מקרוב נעשו עשירים או אמידים ורוצים להפגין זאת דרך עיצוב וחשיבות חדר האורחים והמטבח. חדר האורחים עונה על צורכי המשפחה ולא האורחים.⁴⁹

דליה רביקוביץ לעומת זאת מתחה ביקורת על הסנוביות של המעמד הבינוני הצעיר:

הסנוב הישראלי המצוי מרהט את דירתו בשולחן סלוני, ספת גומאוויר ושתי כורסאות, אצטבת ספרים עשויה כלונסאות ובתוכה באר מואר, מיטת זוג עם שתי אצטבאות ושתי מנורות קיר לצדדיה [...] הסנוב הישראלי יוציא את כספו על [...] כרטיס מנוי לתזמורת הפילהרמונית, חתימה על הספרייה של עם-עובד, התעמלות-יוגה, כורסא שלישית לסלון, נופש שנתי בן יומיים במלון 'השרון' או 'אקדיה', מעיל עור לאישה, מערכת כלים מקרמיקה, תריסול, מכונית, שיעורי צרפתית.⁵⁰

תלמידת התיכון יונה קליגמן ראתה בעיצוב הבית המודרני ביטוי לכוחה של האישה: 'אנחנו הנשים נגזר עלינו להיות בעלות הטעם הטוב [...] בבית שלי תשלט האחדות! אם הכורסאות בכחול אז גם הווילון'.⁵¹

טענה ביקורתית אחרת הייתה שהדירה המעוצבת והמודרניסטית באה פעמים רבות על חשבון החמימות המשפחתית. בדירות רבות של משפחות מעולי אירופה בקריות הסמוכות לחיפה 'שורת קרירות בין ההורים לילדים הבולטת ומורגשת אפילו מצורת ריהוט הבית, שהוא החדש ביותר משוכלל ומסודר למופת [...] החינוך מבוצע לפי כללי ספרי החינוך, או "כמו שצריך", אך ללא רגשות והיחס האישי והישיר בין ההורים והילדים'. בדירות רבות, נטען בעיתון מעריב, 'הכל ממתכת, וכך לא יהיה צורך לצעוק על הילדים שהם הורסים ריהוט מעץ והבית פחות עצבני. הארונות של כל המשפחה מרוכזים בחדר הילדים. ברור שבחדר כזה צריך להשליט משמעת בין הילדים, אחרת יהיה שם יותר מדי שמח'.⁵²

בני נוער, שכתבו בדרך כלל בעלוני בית הספר,⁵³ הצטרפו לדעה המקובלת על חשיבות חום הבית וערכי המשפחה כבסיס לעיצובו של אדם מוסרי ומניעת עבריינות נוער: 'לנער בן טובים חסר חום, אהבה ביתית ומשפחתיות [...] הורים עסוקים [...] הם נתנו לו אוכל, משחקים ולבוש [...] ריהוט חדש [...] אך כל הטיפול בו נעשה על ידי מטפלת'.⁵⁴ בני נוער

49 כהנא והוכברג, רקע חברתי, דפוסי מגורים, עמ' 20.

50 דליה רביקוביץ, 'דרושים סנובים', רמזור: חוגי צעירים וסטודנטים חברי מפא"י (דצמבר 1964), עמ' 17.

51 יונה קליגמן (כיתה יב), 'שפריץ בתכלת', ניב, בית הספר התיכון בחולון ע"ש קוגל, חולון תשכ"ד, עמ' 10.

52 הנהלת שירות מבחן לנוער, אזור המפרץ - קריית חיים המזרחית, 22.7.1959, ארכיון המדינה, גל-8/61063; 'צפוף אבל חמים: תכנון אדריכלי לדירות קטנות', מעריב, 5.7.1965.

53 יש לזכור כי עלוני בתי הספר ראו אור בפיקוח של המורים, שהיו בעלי השפעה על התכנים שלהם וכן כי דעותיהם של בני הנוער הושפעו, במידה כזו או אחרת, ממסרים שהם קיבלו מסביבת המבוגרים.

54 אהרן זך (כיתה יב), 'עבריינות נוער והמלחמה בה', לקראת, עיתון תלמידי ביה"ס התיכון העירוני בהרצליה, (אדר תשי"ח), עמ' 3.

אחרים גינו את תופעת 'ילדי המפתח', שהייתה מקובלת באותן שנים במשפחות מעמד בינוני שההורים בהן עבדו עד שעות אחר הצהריים המאוחרות ומפתח תלוי על צוואר ילדיהן; עמו הם חזרו לבית גדול וחדש, אך ריק, ואכלו לבד אוכל קר.⁵⁵ המפתח על הצוואר סימל עבור בני הנוער לא רק משפחה קרה אלא אף אי-הרגשת בית ושייכות. נושא אובדן המפתח חוזר ונזכר בעלוני בתי ספר יסודיים, בתור סיוט רווי הרגשת תלישות ואי-שייכות.⁵⁶

הבית המערבי לעומת הבית המזרחי

עיצוב הבית וחשיבות המשפחה אף ביטאו את ערכיה של ישראל (כבכל העולם המערבי) במאבקה בארצות אויבות וברצון לעשותה חברה מודרנית, מתקדמת ונעלה מאויביה. במערב, האויב היה ארצות הגוש הקומוניסטי, בישראל – המדינות הערביות. הדוגמה המפורסמת ביותר לשימוש בעיצוב הבית במלחמה הקרה הוא 'יכוח המטבח' בין ריצ'רד ניקסון, סגן נשיא ארצות הברית לניקיטה חרושצ'וב, נשיא ברית המועצות, ובישראל התבטא הדבר בספרי הילדים של שרגא גפני: גיבוריו הישראלים של גפני גרים בבתים נקיים ופשוטים, ואילו אויביהם גרים בחושות וצריפים או בארמונות פאר וולגריים. בספר **עוז יעוז נגד תניני פרעה** ראש מרגלי מצרים רמדאן אף-נשר מתגורר בארמון שיש שחור, מרופד שטיחים יקרים ומוקף תיל דוקרני, ואילו יצחק לוי, המרגל המצרי המחופש לישראלי, גר בחדר גדול, בלי תמונות, נברשות או שטיחים. צריפי המעברות ושכונות העוני הישראליות, שמזרחים מתגוררים בהן, אכן נזכרו באותה תקופה, בעיקר בשנות החמישים, בספרות ילדים שמרבית גיבוריה באו ממשפחות אירופיות, כגון **ספרי חסמבה**. יש לשער שתפיסתו האוריינטליסטית של מחבר הסדרה יגאל מוסינזון תרמה לכך.⁵⁷

55 חיה קלין (כיתה י), 'ילדי מפתח': 'מוציא את מנת המזון הקרה שלו [...] ואז הם מתפורים איש איש אל קור הריקנות שבבית [...] חולמים על ארוחת צהריים חמה, מוגשת בזמן הרצוי, על נשיקת ברוך הבא לילד החוזר מן החוץ', **הדים, בטאון תלמידי גמנסיה הרצליה**, 1 (תשכ"ד), עמ' 7.

56 עירית אילון (כיתה ו), במאמרה 'אבד לי המפתח' כתבה: 'עמדתי מול הדלת הנעולה ודמעות זלגו מעיני', **ניב הרמה**, בית הספר הממלכתי רמת חן, רמת גן, גיליון 28 (תמוז תשכ"ו), עמ' 6; זהבה סלם (כיתה ח), 'אבד לי מפתח', **קול הבונים**, ביה"ס היסודי ממלכתי הבונים, רמות רמז, חיפה (סיוון תשכ"ו), עמ' 8; הנריקה קוסטינר (ד), 'אבד לי המפתח', שם (ניסן תשכ"ה), עמ' 12; אילת אמיר, 'חדרי', **ילדים כותבים**, ביה"ס היסודי רחביה, שנה שנייה, גיליון ג (תמוז תשי"ח), עמ' 3. יש לזכור כמובן את מגבלות הכתיבה בעלוני בתי הספר.

57 עידו סתר (שם העט של שרגא גפני), **עוז יעוז נגד תניני פרעה**, נ' טברסקי, תל אביב 1963, עמ' 35, ראו: סלינה משיח, 'לדמיין אויב: יריבים פוליטיים בשבועוני הילדים והנוער לפני ואחרי מלחמת תש"ח', בתוך: יוסי דהאן והגרי וסרמן (עורכים), **להמציא אומה**, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה 2006, עמ' 261-262. בסדרת ספרי חסמבה ראו בעיקר את הספר **חסמבה וילדי ההפקר**, נ' טברסקי, תל אביב תש"ב. על יגאל מוסינזון ראו: מוטי זעירא, **חסמבה בערבות הנגב**, יגאל מוסינזון: סיפור חייו ויצירתו של יגאל מוסינזון, הקיבוץ המאוחד, בני ברק 2021.

התא המשפחתי ועיצוב הדירה נחשבו אבן בוחן להבדלים בין מזרחים לאשכנזים. כך העיתונאית שושנה שגב מתארת אותם.

את כרמלה, חיננית, שחורת שיער, פגשנו כאשר עדיין היו ידיה רטובות מכביסה והיא לבושה בשמלת בית. הדירה מבולגנת. [כרמלה] סבלה מדיכאון ובדידות אחרי החתונה [...] חגית ודוב נאדל גרים ברחביה בדירה מרווחת היא עוסקת ברקמה. ליאורה וגדעון בן דרור. היא כחולת עין ובלונדינית. סטודנטים לפסיכולוגיה. הדירה קטנה ומרוהטת בטוב טעם. אהבה אמיתית שוררת בניהם.⁵⁸

לעתים הוצגו משפחות מעולי ארצות אסיה ואפריקה שניסו והצליחו לבנות תרבות דיוור דומה לאלו של יוצאי אירופה: דירות מעוצבות בסגנון המעמד הבינוני, עמוסות ספרים, נקיות ומודרניות, אך חמות ומשפחתיות.

איבון גם עובדת במפעל האלקטרוניקה וגם אם לשלושה ורעיה מסורה לבעלה. היא גרה בתל גיבורים בחולון [...] בבתים מסביב דלקו אורות חמימים [...] שעת ארוחת ערב שהיא שעת המפגש היחידה של כל בני הבית. בת ושני בנים בגילאי העשרה [...] אווירת שלווה ורוגע שוררת בבית. 'קן חמים שטוב לחזור אליו!' הגיעו ממצרים ב־1957 [...] כוכבה, הבת, בת 18, למדה פקידות, שולטת בצרפתית. בערב לומדת אנגלית. פקידה בסניף דיסקונט. יש לה מבטא צברי נקי. הבן אליהו, בהיר שיער ושקט, לומד מכונאות מטוסים. הילדים ממושמעים ונוחים. בשעה 8 בערב הם כבר במיטה. הבית היה דירת שיכון בת חדר אחד, הורחבה ומצוידת בכל הנדרש לבית מודרני [...] ניקיון שולט בכל [...] החדר נראה עמוס עם מדפי ספרים [...] יום שבת נחים וקוראים ספרים ושבוועונים. עד לאחרונה נהגו לקבל עיתון יומי מידי בוקר.⁵⁹

בדירתם של איבון ובעלה נחשבו מדפי ספרים, ציוד חשמלי ועיתון יומי ייצוגים לבית מודרני, להבדיל מדירותיהם במצרים או מדירת החדר המקורית שהצטופפו בה לאחר שהגיעו לישראל בסוף שנות החמישים. לעומת זאת, חוקרים ישראלים בני התקופה ציינו דווקא הבדלים בתכנון הדירה ובשימושים בה בין מזרחים ליוצאי אירופה, להבדיל מהגישה העכשווית במחקר, המדגישה את התכנון האחיד של המוני דירות ישראליות כמכשיר לאינדוקטרינציה, שנועדה להפוך את המהגר לאזרח ישראלי ממושמע.⁶⁰ ראובן כהנא ושולמית הוכברג, שיעצו למשרד השיכון בתכנון דירות בחיפה, כתבו:

על המתכנן לשקול בעת תכנון הדירה לאיזה סוג של דיירים היא מכוונת ובהתאם לעצב את הדירה [...] יש הבדל בדרישות לגבי תכנון הדירה בין העדות השונות בהתאם להרגלים שהובאו עוד מחו"ל. יוקרה חשובה ליוצאי אירופה ופחות ליוצאי אסיה-אפריקה [...] חדרי שינה נוחים הנם הגורם העיקרי להגדרת דירה טובה. מאידך,

58 שושנה שגב, 'חודש לאחר ענידת הטבעת', לאשה, 9.11.1965.

59 'חייה הכפולים של איבון סנסינו', תדירון, בטאון עובדי חברת תדיראן, 1 בפברואר 1966, עמ' 14-17.

60 ראו לעיל, הערה 6.

הם חשובים בעיקר אצל משפחות יוצאי אסיה אפריקה, בניגוד לחדר האורחים שחשוב יותר אצל יוצאי אירופה ופחות אצל יוצאי אסיה אפריקה. נראה כי (וזו השערה) אלו האחרונים פחות צריכים הפגנת יוקרה ודפוסים אירוח [...] ככל שרמת ההשכלה עולה ורמת משלח היד עולה יש פחות הערכת חדר השינה כחדר החשוב ביותר.⁶¹

הבית המודרניסטי

ככל המערב, אף בישראל הושפעה המשמעות החדשה של בית מתרבות עליונה חדשה – תרבות הפרוורים האמריקנית. הבית המודרני, הפונקציונלי, שבעיצובו החלה אסכולת הבאוהאוס הגרמנית עוד לפני המלחמה, קיבל אחריה משמעות רגשית בסביבה חדשה: הפרוור. עבור האירופים והישראלים סימן הפרוור האמריקני לאחר המלחמה תפיסה חדשה של הבית כמייצג פנאי וביטחון, יעילות ומודרניות.⁶² עמרים גונן תיאר דפוס מגורים חדש של התרבות הישראלית בשנות השישים: המעבר ממרכז העיר לפרוורים. רבים מבני המעמד הבינוני שאפו לפרטיות ולמגורים צמודי קרקע, לגינה – בשכונה של פרוור או בשכונה עירונית ציורית. הדבר משתקף במונחים שחדרו ללשון הבורגנות ומשתקפים בין השאר בפרסומות: הווילה או הקוטג' הוצגו כצורת מגורים אידאלית, ומונחים מתרבות המגורים האמריקנית כמו 'כניסה פרטית', 'בית פרטי' ו'חצר' היו למונחי יסוד בקרב הבורגנות.⁶³ בפרסומות לשכונות בפאתי תל אביב, כגון קראון, נווה דוד או נאות רחל, הודגשו הנוחות, ההרגשה הביתית הנעימה ו'אורח החיים המסודר והממושפע'. הביטוי 'תרגיש בבית' (אולי המקבילה בעברית לביטויים הויקטוריאניים home is where the heart is או home sweet home) נזכר באין ספור פרסומות לרכישת בית או דירה בשכונות הפרוורים של תל אביב, לריהוט הבית ועיצובו. הבית בפרוורים הוצג לא רק כמפלט מן החיים העירוניים הרועשים אלא כמקור החיים המודרניים.⁶⁴ בפרסומות 'על מה מדברים ברחוב דיזינגוף' ריכלו כמה זוגות צעירים על זוג אחר שעומד לעבור לקראון: 'קרית גנים ללא תקדים'. האזור מתואר בפרסומת כגן עדן, ובכל דירה מיטב מכשירי החשמל. לאלו המתגעגעים לבילויים בעיר,

61 כהנא והוכברג, רקע חברתי, דפוסים מגורים, עמ' 16-21.

62 John Tosh, *A Man's Place: Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*, Yale University Press, New Haven, CT 1999; עמרים גונן וגד כהן, 'התברגנות רבת הפנים של שכונות בירושלים', עיר ואזור, כתב עת לשלטון מקומי, 19-20 (1989), עמ' 9-27; עמרים גונן, 'דפוסים מגורים של המעמד הבינוני במטרופולין של תל אביב', נופים: עיונים בידיעת הארץ, 9-10 (סתיו-חורף תשל"ח), עמ' 171-178; כהנא והוכברג, שם. במחקר שכותרתו 'התפתחותה של רמת הדיור בישראל בהשוואה לעליה הכללית ברמת החיים', מדינת ישראל, משרד השיכון, המחלקה למחקר כלכלי-חברתי, מארס 1969 נסקרות השנים 1954-1965, ובכלל זה הרצון של זוגות צעירים ממעמד בינוני לעבור לפרוורי העיר שהתגוררו בה הוריהם.

63 גונן וכהן, שם; גונן, שם; כהנא והוכברג, שם.

64 מ' קון, 'התפתחות הדירה בישראל', ספר הבית, עמ' 20-21.

בתמונה: שמסאל לישינ, סמיל ר. מוכיח במשרד שירי, בעלת שלמה ר. מונטג, רוני ג. סקויד, חברה רשי ב. סקיד בחברה ביטוח.

על מה מדברים ברחוב דיזנגוף?

על מה מדברים ברחוב דיזנגוף? – כמובן על קיראון.

מיכל ר.: השמעתם כבר את החדשות? ראובן ועדנה עומדים לנשוא כבר כחודש הבא, וגם דירה יש להם! ויודעים אתם היכן? מותר לכם לנשוא 3 פעמים.

רשי ב.: אם את שואלת כך – ודאי בקוראון! דרוי כל זוג שני מהחברה עובר לקיראון.

מיכל ר.: נכון ניהשת, היינו שם עם עדנה לפני ימים אחרים. אני אומרת לכם, ולמזלך היינו כבר במקומם... 3 חודשים ימים עם כל הגוהרות, הדמקה ממוכית, אספקת גז מרכזית, מיט המיט ועוד ועוד. בקיצוד – דירה נהדרת.

שלמה ר.: קיראון עצמה – כמה שזו התפתחה! היא שיבנת על רמה הכבישים הדי-ספריים ורחבים, נוף נפלא מכל פינה ינחה נופעים שם גנים וכרי דשא, וכן הידירה עצמה אחת מסיקף לעבר פארק גדול ההולך ונשחל, ומקומות הנהנה הגדולים!

מיכל ר.: אני אומרת לך, רוני, מרכז קניות יש להם! באמת יוצא כן הכלל, וכשתפתחנה כל החנויות יודיה שם הכל, מ-יא עד ת, סופרמרקט, בית-מירקת, מספרת, הנות אתא, בית קפה, בנק והנות ספרים, שמעתי שתרך וכן קצור תהיגיה שם 40 חנויות.

רוני ג.: הניו נא, רפי, מה דעתך שנדבר עם החורים, הם הרי יודעים שאנו מממננים לנשוא כקרוה, אולי ויכלו לעונוד לנו בקימת הידירה בקיראון, שמעתי שהידירות שקיראון בונה כעת אינן יקרות, על כל פנים, נמוך מחירן בהרבה מזה בתל-אביב והתנאים מוכים והתר.

רשי ב.: את נודקת, ואף לא נודקת לעורה מה גדולה מהרינו, אבל, רוני, את תוותר על רחוב דיזנגוף?

מיכל ר.: מדוע על רוני לוותר? תוך 10 דקות תהיו בקיר, אין זו בעיה כלל, ובכן, אם אתם מתמנענים אל רח, דיזנגוף, אחת שתיים – ואתם שם, ובהוין – קיראון – אתם נותנים משלנות מרחוב, אויר צה ורענן, דירה יפה ותומרי מקום הנות למסנות על ידי הכרת וכשהיו לכם ילדים, בשבילם הידירה זה כמשש גן-ענך.

קיראון

קירית גלים ללא מקדים
גיד תל-אביב גין רמת-חן לסביול

פרטים במשרד המכירות של "קיראון", תל-אביב, שדרות רוטשילד 37, טלפון 622325 מיטס דרוי יענסכין

'על מה מדברים ברחוב דיזנגוף', הארץ, 3.1.1965, עמ' 8. מתוך אתר עיתונות יהודית היסטורית, הספרייה הלאומית (אוחזר ב־9.11.2022).

הרי 'רחוב דיזינגוף מרוחק רק 10 דקות נסיעה'.⁶⁵ כבאירופה, היה מעברם של זוגות צעירים לפרוורים מעין מרד נגד ההורים. 'תהרהרו באפשרות להרחיק לאזור פרברי'. מייצעת תחיה בת-אורן, 'הורינו, אנשים שמרנים נוהים [...] אחרי חמדות מרכז העיר [...] בפרוורים] תנאי בריאות ושלווה שאין העיר מאפשרת'.⁶⁶

'ניהול [...] הבית מבוסס על יסודות מדעיים [...] כל מערכת החיים בבית השתנתה מיסודה [...] כלים ומתקנים חדשים, אשר לא היו תמול שלשום', נכתב במבוא לספר הבית הישראלי. באנגלייה נהיו תכנון הבית ועיצובו עירוניים ומודרניסטיים יותר. רהיטים מעוצבים ונוחים, ובעיקר מטבח מאובזר, היו המוטיבים המרכזיים של החיים אחרי המלחמה במערב אירופה ובמזרח, 'הבית המודרני', או שמא יש לומר 'המודרניסטי' (אין הכוונה רק לבית שנבנה ועוצב בעת המודרנית אלא לבית שניכרה בו מודרניזציה), היה עתיר מכשירים חשמליים: רדיו (באירופה גם טלוויזיה), מקרר, מכונת כביסה, כיריים חשמליים או של גז, תריסי גלילה ומאווררים.⁶⁷ ב-1964 כתב אלון גינצברג להוריו המטיילים באנגלייה על ההכנות לחתונה של נילי: 'קונים יותר ויותר רהיטים, רהיטי "תעל"'. בחרתי ברהיטים אלו המכוסים פורמייקה [...] קונים מקרר, גז [...] לאט לאט מתלבשת הדירה והופכת לבית משפחה'.⁶⁸

בבריטניה ובגרמניה המערבית באותה תקופה נחשבו המכשירים החשמליים והמוזון המוכן פיצוי עבור עקרת הבית, אשר כה סבלה בעשורים של עבודה במטבח שקדם למטבח 'החשמלי'.⁶⁹ בגרמניה המערבית אלו נחשבו 'עולם שהפך להיות מאושר יותר' או 'טכנולוגיה מודרנית לאנשים מודרניים'.⁷⁰ אולם בישראל, כמו ששרון גבע כותבת, היו

65 הארץ, 3.1.1965, עמ' 8.

66 תחיה בת-אורן, הליכות הבית, הגל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 17.

67 'התחלקות הבעלות על אביזרי צריכה לפי מעמד בעבודה 1958-1962', השנתון הסטטיסטי לישראל, ירושלים 1963, עמ' 78; התפתחותה של רמת הדיור בישראל לעומת העלייה הכללית ברמת החיים, משרד השיכון, המחלקה למחקר כלכלי-חברתי, מארס 1969. מהסקר עולה כי ל-87 אחוזים ממשקי הבית יש בית שימוש בתוך הבניין עם מתקן שטיפה, מטבח, מקרר מרכזי, אמבטיה לשימוש המשפחה בלבד וחימום מים באמבטיה באמצעות הסקה מרכזית לכל דירה. רוב המשפחות ילידות אירופה. ראו עמ' 30-31. על כניסת מכשירי חשמל לדירה הבורגנית הישראלית ראו אצל שיינבלט, 'לתפוס את אמריקה'.

68 אלון גינצברג, 'מסע בזמן - קייץ 1964' (מסמך בשם זה בספרייה הלאומית), 16.9.1964, ללא ציון עמוד.

69 האוכל המוכן הוא המוטיב המרכזי בשירם של הרולינג סטונס 'Mother Little Helper' ('העוזר הקטן של אמא'). 'Things are different today/I hear every mother say/Cooking fresh food for her husband's just a drag/So she buys an instant cake/And she burns a frozen steak'.

70 Perry, 'Healthy for Family Life', p. 581; Paul Betts, 'The Nierentisch Nemesis: Organic Design as West German Pop Culture', *German History*, 19, 2, 1 (April 2001), pp. 185-217, especially p. 209; Pat Thane, 'Family Life and "Normality" in Postwar British Culture', in: Richard Bessel and Dirk Schumann (eds.), *Life after Death*, 'שובל ואליהו ל'; Cambridge University Press, Cambridge 2003, pp. 193-210.

מקרה חשמלי, תנור אפייה, מכונת כביסה ומקפיא משאת נפשן של נשים, ובה בעת היו שנתעו מהם. לא הייתה זו רתיעה מטכנולוגיה, אלא מהתוצאות של שימוש במכשירים כאלה, שיקצרו באופן משמעותי את הזמן המוקדש לעבודות הבית, כך שעלולים להתערער סדרי העולם המסורתיים והשגרה המוכרת.⁷¹

לעומת זאת, רבים ראו במכשירים וברתיים מודרניים, ובכלל בבית המעוצב, ביטוי לתרבות המונית, וולגריזם, איבוד ערכים ואמריקניזציה.⁷²

הבית הבורגני בין 'תרבות שוירית' ל'תרבות עולה'

כמו באירופה ובבריטניה, גם השיח בישראל בקרב מעצבים, יועצי עיצוב ומחנכים היה על משמעותה של 'תרבות ביתית מתקדמת, מודרנית'. האם זו התנכרות מוחלטת לעבר או שמה סגנונות מסורתיים מסוימים והשפעות היסטוריות נחשבות מורשת חיובית? האם 'תרבות שוירית' (residual culture), תרבות שנשענת על ערכי העבר,⁷³ יכולה להתקיים לצד תרבות דויר חדשה, מתקדמת ומודרנית? האם התרבות הביתית החדשה צריכה לחקות דגמים אמריקניים או אירופיים או להיות ביטוי לתרבות לאומית-מקומית? כללו של דבר, האם הבית החדש, המשמש חוף מבטחים לאחר שנות סבל, צריך להכיל מאפיינים מסורתיים שיקנו למשפחה החיה בו חמימות, 'תחושת התרפקות על העבר המשפחתי' כדברי אחת ממשפחות הפועלים בבריטניה? בתכנון המטבח, כותבת יועצת העיצוב תמר קפלן, 'יש [בארצות הברית ובמערב אירופה] נטייה ברורה לאופנה מיושנת [...] השילוב בין חדש לישן הוא בדרך כלל מעניין ואפילו יפה וחם. אך כמה מאתנו יכולים להרשות לעצמנו מטבחים כאלה? [...] הם דוגמה למטבח [...] של ימים עברו'.⁷⁴ כמותה גם מעצבי הבית באנציקלופדיה לבית ארנה אמיר ואלעזר מרקין כותבים: 'הסגנון הכפרי (העתיק) [...] מבחינת אנכרוניזם [...] כמובן יש לנו נוסטלגיה לדברים מסוימים, לימים עברו [...] אך מה יותר נאה לו [...] מסגנון כללי מרוסן בעל קווים פשוטים [...] הדגש [של חדר המגורים...] צריך להיות לא על פארו אלא החמימות והאווירה שלו'.⁷⁵

גוטמן, היחס למצרכי מזון מוכנים: מחקר בין עקרות בית בתל-אביב ובבאר-שבע, המכון למחקר חברתי שימושי, ירושלים תשכ"ג.

71 גבע, האשה מה אומרת?, עמ' 206.

72 גוטוויין, 'החלוציות הבורגנית'; עודד היילברונר, 'הוויקטוריאנים הישראלים: פחדים ואי-נחת בקרב מעמד הביניים בעשור השני למדינה', עיונים בתקומת ישראל, 28 (2017), עמ' 167-128; Betts, 'The Nierentisch Nemesis', p. 211ff.; Kynaston, *Modernity Britain*, p. 290ff; Idem, *Family Britain*, pp. 666-667.

73 על תרבות 'שוירית', תרבות 'עולה' ותרבות 'דומיננטית' ראו: Raymond Williams, *Marxism and Literature*, Oxford University Press, Oxford 1977, pp. 123-127.

74 תמר קפלן, 'המטבח', ספר הבית, עמ' 2.

75 מאיר ומרקין, אנציקלופדיה לבית, עמ' 618-619.

במעבר אירופה ובבריטניה לא תמיד היו שאלות של המשכיות או התנתקות מהעבר בעיצוב הבית קשורות לאנכרוניזם, למודרניות או להתנגדות לאמריקניזציה. ויכוחים כאלה במערב גרמניה העלו לעתים דילמות פוליטיות: בלי קשר לעובדה שהתרבות הביתית נהרסה כליל במלחמה והיה צריך לבנותה מן היסוד, הייתה תרבות ישנה זו קשורה במידה רבה לערכי אסתטיקה, פשיזם ונאציזם. 'במדינות אקס־פשיסטיות', כותבים בטס וקראולי, 'ניזון חלק ניכר ממסע הצלב [למודרניזציה של עיצוב הבית] מהרצון להיפרד מהעבר הבלתי־ליברלי'.⁷⁶ בגרמניה המערבית יצר השילוב בין כלי בית חשמליים, רהיטים מפלסטיק וגומי סגנון עיצובי־אורגני חדש־ישן. ה־Nierentisch, שולחן הסלון בעל שלוש רגליים, בישר חזרה לטבע, לפשטות ולהרגשת החופש וגם התנגדות לעיצוב האמריקני הזול. כמו שפול בטס כותב, היו בסגנון זה מרד, התרסה והתנגדות לסגנון העיצוב הטבעי־פולקיסטי שהיה נהוג בתקופת ויימאר ובריך השלישי, לצד המודרניזם של הבאוהאוס,⁷⁷ ומנגד הזכיר את העיצוב הפולקיסטי־הנאצי. בישראל התבטא הרצון להתנתק מהעבר בעליית תרבות בורגנית בקרב צעירים מהמעמד הבינוני, ששאפו בין היתר להתנתק מערכי הצניעות החברה החלוצית, שנבעה ממצבם הכלכלי של המהגרים, בעיקר ממרכז אירופה ותנאי המחיה הקשים בזמן המשברים הכלכליים של שנות השלושים בארץ ישראל. שאיפה זו עולה פעם אחר פעם, למשל בדיאלוגים בין בני 'משפחת שמחון'. 'את [...] המעצבת את פני הדור בא [...] איתך] אנחנו בונים את העתיד'.⁷⁸ כותבת תחיה בת־אורן בספר העצות לזוגות צעירים השואפים לעצב בית מודרני 'ההשקפה החלוצית הישנה כי יש להקריב את הנוחות הפרטית לטובת הכלל [...] אינה פופולרית היום [...] יש להבטיח את פרטיות הזוג הצעיר, מוטב לגור אפילו בחדר אחד בלבד, אבל פרטי, מאשר בבית מרווח משותף להורים'.⁷⁹

אולם גם בבתים החדשים עוד התקיימו דוגמאות לתרבות 'שירית', שביטאו המשכיות לתרבות הבית האירופי שבין שתי המלחמות וחיברו בין המשפחה הצעירה לעבר שלה: על שידת הסלון, במרכזו של הקן המשפחתי היו מונחים חפצים משפחתיים: תמונות משפחתיות, שעון אורלוגין, 'שררת את בעליו שנים רבות'.⁸⁰ בחדר האורחים של משפחות רבות ממוצא אירופי ניצב 'בר משקאות' – ארון מיוחד למשקאות חריפים, לעתים כקישוט ולעתים בר שימוש – שהיה אופייני לפרוטוקול האירוח בחברה האירופית־הבורגנית לפני המלחמה.⁸¹ סקר שנערך עבור עיתון הארץ מצא כי לרבים מקוראיו, בני המעמד הבינוני, יש רדיו ישן שהם קשורים אליו, ואין הם מתכוננים להחליפו בחדש, אף שהישן פוגם

76 Betts and Crowley, 'Introduction'

77 מבוא, ספר הבית (ללא מספרי עמודים); pp. 211-217. Betts, 'The Nierentisch Nemesis'

78 בת־אורן, הליכות הבית, עמ' 8-9.

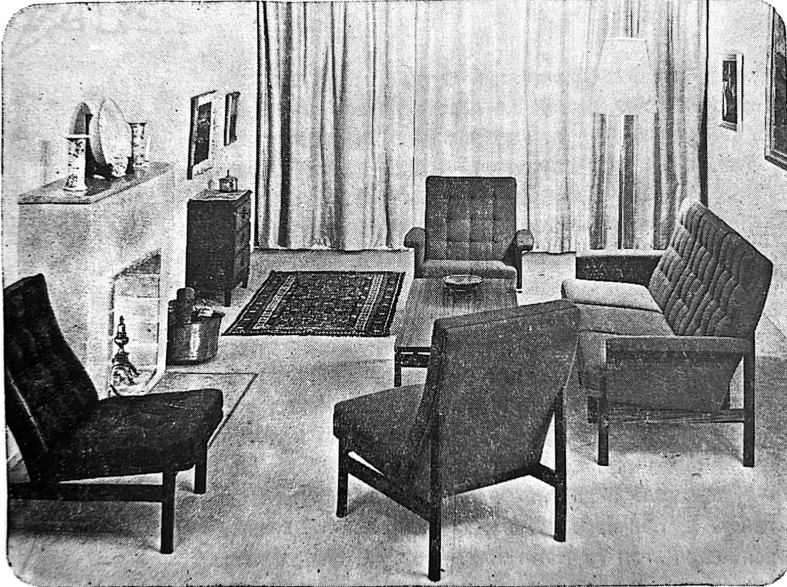
79 שם, עמ' 15.

80 מאיר ומרקין, אנציקלופדיה לבית, עמ' 659.

81 על בר המשקאות ראו: זאב פוזנר, 'הדירה והרחוב בישראל כחלק ממידול העולם', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 1998, עמ' 27.

חדרי־מגורים

זוהי מערכת ישיבה גמישה ביותר, המורכבת ממיסאות נפרדים (שאפשר להשיגם עם משענות־זרוע או בלעדיהן) והיוצרים עם הצמדהם ספות או פינת ישיבה. מערך הצבעים הוא מונוכרומי מובהק, עם כמה צבעי־דגש של שולחן־קפה מפוליטאנדר, כיסא בצבע שחור ושטיח מזרחי.

חדר מגורים, מתוך: רבקה רולניק (עורכת), **ספר הבית**, דר עם - מפעלי חינוך, תל אביב 1965

בצורתו של הבית החדש.⁸² לדברי מיכל חכם, חפצים אלו אינם מבקשים 'לבנות מחדש את הבית האבוד [...] ואין בהם לשחזור מונומנטים של העבר [...] ולכן גם אינו יכול להיות אלטרנטיבה לתרבות הדומיננטית'. התרבות הדומיננטית הדגישה את הבית המודרניסטי העתיר חידושים ומתאים לעתיד.⁸³

בכל מערב אירופה ביטאה הספרות העוסקת בתרבות הבית בחינוך לעיצוב הבית, ברצון לחנך את ההמונים, לשלוט בתאבונם לקיטש מסחרי, המזוהה עם הקפיטליזם האמריקני, לחברם למקורותיהם המשפחתיים או הלאומיים, ולעתים להשתמש בעיצוב הדירה כחלק מהמאבק הלאומי האידיאולוגי: המלחמה הקרה במערב, ובישראל - בין הערבים למדינת ישראל. דרך אחת לחנך את הצעירים לערכי אסתטיקה אירופיים לעומת הוולגריות

82 ראו לדוגמה סדרת כתבות על הריהוט המשפחתי, **הארץ**, מדור לאישה ולבית, 12.8.1964-23.9.1964. פלד, **מנוי 'הארץ'**, עמ' 65.

83 חכם, **הבית שבבית**, עמ' 201.

חדר מגורים, מתוך: ארנה מאיר ואליעזר מרקין (עורכים), *אנציקלופדיה לבית: ביתנו מאז עד ת, מסדה, רמת גן [1968]*

האמריקנית הייתה להמליץ על עיצוב ועל רהיטים סקנדינביים, בעיקר שוודים ודניים, כשיא הקדמה, ההיגיינה והאסתטיקה בריהוט הבית. בישראל אף החלו בשנות השישים להדריך זוגות צעירים (בעיקר את בת הזוג) לרכוש רהיטים סקנדינביים, מסיבות של עיצוב וגם מרצון להציג בפניהם דרך חדשה לריהוט הבית. היו שראו בסגנון השוודי, הפשוט והבהיר, ובכלל בבחירת רהיטים סגפניים, אמצעי לחינוך הילדים להתנהגות נאותה ולשמירה על היגיינה. אחרים ראו בו תשובה לרהיטים הסובייטיים המגושמים, האפורים והגסים.⁸⁴ המטבח הבורגני

84 Betts, *Ruin and Renewal*, pp. 199-200; Oldenziel and Hård, *Consumers, Tinkerers, Rebels*, p. 222ff. בישראל ראו: הארץ, מדור לאישה ולבית, 16.10.1963. על הרהיטים הדניים הפונקציונליים והנוחים. במשפחת שמחון נאווה מציעה 'ריהוט מודרני, ריהוט שוודי' להוריה כאשר הם דנים בשיפוץ הבית, ראו: בן אפרים, *מר שמחון ובנו*, עמ' 76.

במרכזו של הדיון בבית המודרני, במערב ובישראל, עמד המטבח. אם המטבח ועקרת הבית ימלאו את תפקידם נאמנה, במוקדו של בית קטן יחסית, פונקציונלי ומתפקד, תהיה בבית משפחה קטנה ומתפקדת, כאבן הפינה לקהילה מאוחדת ומודרנית ולמדינה עשירה בתכנים חברתיים ותרבותיים, לעומת אויביה הדלים תרבותית. ב'ויכוח המטבח' המפורסם, שכבר הזכרתי במאמר, ביקש ניקסון, סגן נשיא ארצות הברית בסוף שנות החמישים, להוכיח לנשיא ברית המועצות חרושצ'וב את עליונותו של אורח החיים המערבי – כשיטה פוליטית, כתרבות וכקיום של האנושות, והוא עשה זאת דרך תיאור נפלאות המטבח המודרני והטכנולוגי האמריקני.⁸⁵ באנגלייה נתפס מטבח כמפתח לאושר האישה והמשפחה. 'המטבח החלומי' היה מורכב משטח פתוח, כיור כפול, ארונות מטבח מובנים (built in), עליונים ותחתונים, וחלל למדיח כלים עתידי. שולחן האוכל המשפחתי חזר אל המטבח.⁸⁶ אף במערב גרמניה ובישראל חזרו המשפחות לאכול במטבח, כדי להקל את המפגש המשפחתי, שהתקיים בעיקר סביב אכילה משותפת. במערב גרמניה כונה העניין 'בחזרה למטבח הביתי' (Zurück zur Wohnküche). עד שנות הארבעים אכלו במטבח הגרמני משפחות האיכרים ומעמד הפועלים, ואילו משפחות מהמעמד הבינוני העדיפו לאכול בחדר אוכל. בשנות החמישים שבו בני המעמד הבינוני לאכול במטבח. בישראל היה המטבח 'הזירה המרכזית' [...] לנורמטיביות המערבית המודרנית, 'המעבדה של עקרת הבית'. איכותה של הדירה נקבעה קודם כול לפי 'מטבח נוח' (ובעדיפות שנייה – חדרי השינה). בישראל רצו לעשות את המטבח 'מקום אכילה לכל המשפחה, אשר יוכל לשמש גם את הילדים לקריאה, משחק, הכנת שיעורי בית [...] הנטייה היא לבטל את המטבח כחדר לחוד ולשלב אותו עם חדר המגורים כחדר אחד',⁸⁷ אולם למגינת לבם של אדריכלים ומתקנים חברתיים, נהגו המשפחות באירופה ובישראל כרצונן: הרסו קירות, אכלו בעמידה בסלון, בנו שולחן אוכל בלב המטבח לשם אכילה של כל המשפחה סביבו ואפשרו לילדים לשחק בו.⁸⁸ עקרת בית ישראלית ממוצעת אף העזה בזמן העבודה במטבח להאזין לתכניות רדיו, 'שיכולות להסיח את דעתה מחובות הבית'.⁸⁹

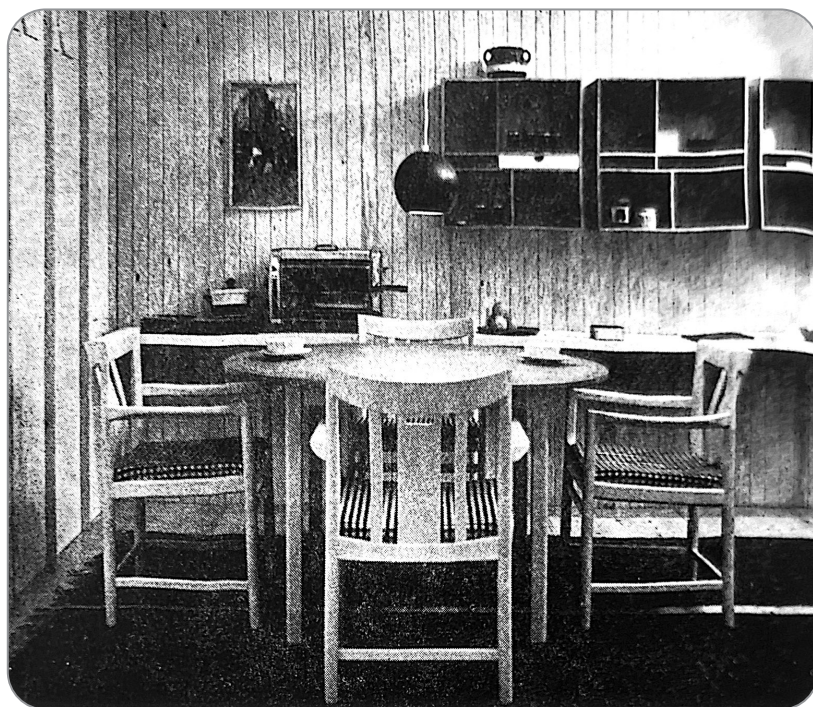
Betts and Crowley, 'Introduction', p. 225; Oldenziel and Hård, *Consumers, Tinkerers, Rebels*, pp. 197-232

Kynaston, *Family Britain*, pp. 665-666

הירש, 'דפוסי דויר בארבעה טיפוסי דירה', עמ' 50. כהנא והוכברג, *רקע חברתי, דפוסי מגורים, עמ' 15-14*. חכם, *הבית שבבית*, עמ' 233. מאיר ומרקין, *אנציקלופדיה לבית*, עמ' 407; Tränkle, 'Neue Wohnhorizonte', p. 762; Oldenziel and Hård, *Consumers, Tinkerers, Rebels*, p. 218

Oldenziel and Hård, *ibid.*, p. 221; הירש, שם, עמ' 36-37.

רדיו – שבועון קול ישראל, 18.1.1962.

11

פינת אכילה

זוהי פינת-אכילה חמימה ונוחה. קיר אחד מצופה לוחות ובו מדף הגדשה, הכולל יחידות אחסון תלויות לאחסנת פריטים לעריכת השולחן. פינת-האכילה הממוצעת בישראל אינה נעימה במיוחד. היא דחוסה, קודרת, תפקודית – ועם זאת אינה ממלאת את תפקידה כראוי. הסיבה לכך נובעת מן העובדה שאין הישראלים מיחסים תשומת-לב מספקת לדקויות הכרוכות באמנות האכילה, וכתוצאה מכך מאבדים חלק מההנאה. האכילה היא אחת ההנאות שבחיים נוחים – אווירה נכונה סביב השולחן היא חלק בלתי נפרד מהנאה זו. מפת-שולחן או מפיות-קש, כלי שולחן יפים, כסאות נוחים וכיסא מיוחד לילדים בגיל שנתיים עד חמש יתרמו לאווירה הרצויה.

פינת אכילה, מתוך: רבקה רולניק (עורכת), ספר הבית, דר עם – מפעלי חינוך, תל אביב 1965

מטבח, מתוך: ארנה מאיר ואליעזר מרקין (עורכים), אנציקלופדיה לבית: ביתנו מאז עד ת, מסדה, רמת גן [1968]

סיכום

בשנת 1957 כתב המשורר הישראלי הצעיר טוביה ריבנר את השורות האלה: 'אמי עלתה כלהבה/. אבי הלך ולא ישוב/ בראש מורכן, בכול אהבה/ בתוך האפר אלקט/ לי אבנים מפאת מוקד'. כמה פרשנויות הוצגו למשפט האחרון. לי נראה כי המשורר התכוון לאבנים אשר אפשר לבנות מהן עתיד חדש, בית חדש אשר מפצה על העבר שנשרף, על אבני הבית שנהרס.⁹⁰ פרשנות זו מתכתבת עם טענתי במאמר כי לצד הראייה המקובלת בקרב חוקרים ביקורתיים שניתחו בדיעבד את עיצוב הבית והדירה הישראלים ככלי לדיכוי, לאפליה לרעה ולהכוונה 'מלמעלה', בישראל הצעירה, בתקופה שעלתה רמת החיים של המעמד הבינוני הצעיר ברבות מארצות המערב ובישראל, נחשב הבית בין היתר משאת נפש ופיצוי על סבלות העבר של ניצולי שואה, ילידי הארץ בתקופת היישוב ומהגרים מארצות אירופה. בחברה הישראלית, כחברה של אחרי מלחמה וחברת הגירה, היה הבית

90 טוביה ריבנר, ללא שם, **האש באבן: [שירים]**, הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה 1957, עמ' 58.

הנוח, הפונקציונלי, המשפחתי של המעמד הבינוני הן בישראל והן באירופה, סמל לביטחון, ליציבות ולרווחה לאחר שנות הסכנה, הפליטות והעוני. עבור המדינה ואזרחיה הוא סימל את ההבטחה במערב לרווחה חומרית ואת המשפחה הבריאה שעמדה במוקד האידאולוגיה המערבית, באירופה ובישראל. מכשירי החשמל והעיצוב המודרני הפונקציונלי סימלו ניתוק מהעבר ומערכיו, מהעול שהיה מוטל בעבר על עקרת הבית ומהסגנות החלוצית של ימי טרום המדינה. אך יותר מכול, מלבד האידאולוגיה הביתית, הותאם הבית המודרני לצורכי המשפחה הבורגנית הצעירה – הנושאת העיקרית של חברת הצריכה החדשה, בישראל כבמערב אירופה. לא תמיד השכילה או רצתה קבוצה חברתית ותרבותית זו להבין או לקבל את האחידות הביתית שהכתיבו לה סוכני המדינה, ספרי הדרכה וייעוץ לריהוט הבית ולתפקודו. כמו שהראו סקרי דעת הקהל של המכון למחקר חברתי-כלכלי של משרד השיכון, לא פעם חרגו הדיירים מן המוסכמות המקובלות בסידור הבית או התמרמו על סידור החדרים בדירות שקיבלו וייבאו לנוחותם דגמים וצורות עיצוב מארצות אירופה או מארצות הברית.

כך מילאו בניית הבית המשפחתי הישראלי של המעמד הבינוני בעשור השני לקיום המדינה, סידורו וצידודו צורך רגשי ופונקציונלי וביטאו את ערכי הבורגנות הישראלית העולה, שזיהתה את עצמה עם מדינת ישראל ואת הצרכים והאינטרסים שלה עם אלה של המדינה והחברה הישראלית. הבית הישראלי המודרני נתפס כפיצוי על סבלות העבר; ביטא רצון לאמץ את תרבות הצריכה המערבית והאמריקנית בתנאי השפע היחסי שהחלו לשרור בישראל בסוף שנות החמישים ובשנות השישים, ואת ערכי המעמד הבינוני במערב אירופה ובארצות הברית.